
Л. К. Байрачна, кандидат філософських наук,
доцент кафедри конституційного права
України Національного юридичного універ-
ситету імені Ярослава Мудрого

Легітимність державної влади: історіографія питання

Стаття присвячена дослідженню визначення теоретико-методологічних підстав легітимності державної влади, їхньому аналізу, який пов'язаний з вивченням основних підходів до розгляду питань про становлення, функціонування й шляхи вдосконалювання механізму легітимації державної влади в закордонній і вітчизняній літературі.

Ключові слова: державна влада, легітимність державної влади, політичне і юридичне буття влади.

Дане дослідження присвячене одній із найбільш актуальних проблем сучасного політико-правового процесу — легітимності політичної влади. Інтерес вчених до цієї теми продиктований насамперед різкими структурними, економічними й політичними змінами, що відбуваються в колишніх країнах соціалізму, які після десятиліть соціального експерименту повертаються до основ сучасного суспільства, відновлюючи його традиційні структури. За останнє десятиліття деякі наукові напрями одержали можливість стати об'єктом серйозних досліджень. Одним із таких об'єктів є легітимність державної влади. Метою статті є визначення теоретико-методологічних підстав

легітимності державної влади, їхній аналіз, пов'язаний з вивченням основних підходів до розгляду питань про становлення, функціонування й шляхи вдосконалювання механізму легітимації державної влади в закордонній і вітчизняній літературі.

У європейській і американській політико-правовій науці питання легітимності влади мають стійку дослідницьку традицію. В закордонній політичній і правовій науці були опубліковані сотні робіт, присвячених цій темі. У них досить докладно розкриті її теоретичні, методологічні й історичні аспекти. Але більшість цих робіт написано на основі аналізу традицій і досвіду західноєвропейського й північноамериканського суспільств. У цьому плані в сучасній політико-правовій науці склався певний дефіцит робіт, присвячених питанням легітимності влади стосовно країн Східної Європи й України, особливо, що стосуються нинішнього, певною мірою унікального періоду їхнього розвитку. Унікальність цього процесу є загальноновизнаним фактом. Фактично він припускає глибокі перетворення й у політичній, і в економічній сфері, а якщо взяти до уваги характер попередньої економічної системи, «то такому процесу немає історичних прецедентів» [12].

Проблема легітимності влади має дуже давню традицію в європейській політичній філософії, хоча понятійний апарат досліджень склався в основному в останнє століття. У класичній філософії Давньої Греції ця проблема звучала в контексті пошуку нормативних основ політики, у прагненні подолання протиріччя між силою й насильством, законом, правом і мораллю, у прагненні до досягнення істини, справедливості, гармонійної єдності суспільства, у створенні концепцій ідеальної держави й ідеального правління. Витоки проблеми можна вичленувати вже у філософії Платона й насамперед у його нормативній теорії політики, у концепції виховання громадянина. Вона знаходить собі місце й у філософії Арістотеля в його вченні про державу. У наступні століття проблема легітимності влади постійно була присутня в європейській політичній думці. За часів Середньовіччя у Західній Європі вона знаходила свій прояв у протиборстві світської й церковної влади. Теологічні джерела легітимності влади були обґрунтовані

в працях Т. Аквінського. У період Нового часу й становлення світської політичної науки до неї зверталися такі видатні мислителі, як Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, які розкрили соціально-правові основи й джерела легітимації влади. На межі XVIII–XIX ст., коли в Європі обговорювалося питання про відновлення монархії Бурбонів і визнання незаконної влади імператора Наполеона, вона набула практично-політичного значення. У середині XIX ст. проблема легітимності як легальності влади стала однією з головних у юридичній науці, особливо німецькій, і була пов'язана насамперед зі створенням теорії правової держави.

У XX ст. відбувається поглиблення диференціації між політичним і юридичним буттям влади. У силу процесів модернізації суспільства, включення в політичний процес величезних народних мас, владні відносини стають більш складними за своїм змістом й формами прояву, що сформувало потребу в додатковому аналізі проблеми. Вона знаходить нове теоретичне узагальнення у працях відомого німецького соціолога М. Вебера, у його концепції легітимного панування [3]. Розвиток концепцій легітимності в XX ст. в основному відбувається в руслі традицій західноєвропейської політичної філософії й ліберально-демократичної думки, в основі якої лежить ідеологія консенсусу. Відповідно до європейської традиції легітимність більшою мірою досліджується на теоретичному рівні як складова частина більш загальної проблеми — проблеми сутності й способів здійснення влади. У цьому плані можна говорити про те, що теорія легітимності є спеціальною політичною теорією, що розкриває технологію володарювання на основі досягнення згоди між структурами влади й забезпечення їхньої підтримки з боку суспільства.

Європейська політична теорія XX ст. в особі таких її відомих представників, як Р. Арон, Ж. Френд, К. Шмітт, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, К. Ясперс, зосередила свої зусилля на дослідженні нормативно-ціннісних основ існування й функціонування сучасної політичної влади, приділяючи особливу увагу питанням розвитку демократії й легальній демократичній легітимності.

У той же час у німецькій правовій науці збереглася тенденція ототожнення легальності й легітимності влади, заснована на ототожненні права й держави. Найвідоміший представник правового позитивізму Г. Кельзен розглядає державу як нормативний правопорядок і трактує легітимність як відповідність дії влади формальній правовій нормі. В американській політичній науці постановка й рішення проблеми носить більше прагматичний характер і ґрунтується на прагненні вчених підійти до її вирішення як до певної технологічної проблеми, яку політична система зобов'язана вирішити незалежно від стану навколишнього середовища за допомогою сукупності спеціальних технологій. У цьому напрямку розвивали свої теорії Т. Парсонс, Д. Істон, С. Ліпсет [4]. У їхніх роботах легітимність розглядалася як здатність системи в цілому і її окремих інститутів домогтися визнання з боку суспільства. Такий підхід дозволив перейти від абстрактно-теоретичного до конкретно-історичного аналізу проблеми, досліджувати легітимність конкретних політичних систем — системну легітимність (Р. Арон, Х. Аренд, Д. Бітхем, М. Дюверже, Д. Істон, Х. Лінц, Д. Лейн, П. Левіс, Р. Ловенталь, Т. Рігбі, Б. Вестле), інститутів — інституціональну легітимність, легітимність державної влади (Р. Беркер, В. Конноллі, Д. Хелд, Т. Джукам, Е. Мюллер, А. Міллер, Н. Луман, О. Хьоффу, Дж. Шеєр, Ж.-Л. Шабо), політичних лідерів — персональну легітимність (С. Біайлер, К. Фрідріх, Г. Гілл), аналізувати економічні, соціальні, політико-культурні, ідеологічні фактори, що впливають на процес становлення й розвитку легітимності окремих політичних режимів (Г. Алмонд, Р. Даль, Б. Деніх, А. Геллер, С. Ліпсет, С. Верба). Особливо варто виділити дослідження, присвячені аналізу проблеми на стадії переходу суспільства від авторитаризму до демократії (Г. О'Доннел, Ф. Шмиттер, І. Пакульски, А. Лейпхарт, Д. Растоу, С. Хантінгтон) і сучасної трансформації посткомуністичних режимів (К. Бейме, А. Бозуки, Г. Бруннер, Е. Вятр, Н. Генов, Р. Дарендорф, В. Горські, Г. Майєр, Ф. Плессер, У. Пройсс, П. Улрам, С. Холмс) [8, с. 9].

Враховуючи сказане, можна стверджувати, що розробка концепцій легітимності влади була органічно пов'язана з дослідженнями основних предметних областей політико-правової науки: політичної й правової культури, політичної модернізації, правової держави, політичної демократії, переходу від тоталітаризму до демократії і т. д. [2].

У результаті руйнування світової системи соціалізму й становлення нових демократій у Східній Європі істотно підвищилася увага вчених до проблем цього регіону. Науковим результатом вивчення проблем Східної Європи стали численні конференції, книги, статті, присвячені різним аспектам становлення демократії, правової системи, здійснення економічних реформ, соціальних і національних змін. Серед вітчизняних і закордонних авторів можна виділити роботи Л. Брока, Л. Гараї, В. Головіна, О. Гуськової, Г. Дерліна, І. Довженко, М. Жилліса, С. Зиркака, Е. Зотової, Ю. Ігрицького, М. Калді, К. Кернера, Б. Коваля, А. Корбонскі, М. Бухаріна, Л. Леонової, В. Любіна, Л. Ликошиної, Д. Маловай, Д. Маркова, В. Миронова, Ю. Новопашина, Б. Осятинського, К. Ройєна, Е. Рудакова, Л. Светлорусової, С. Сокольського, А. Степанова, Б. Страшуна, Ф. Турена, Л. Шаншиєвої, І. Штумпфа, Ю. Щербакової, Л. Шевцової, Я. Елстера, у яких знайшли відображення перші політичні, правові, соціальні зміни в країнах Східної Європи [1].

Серед безлічі проблем, викликаних крахом комуністичної системи, проблема легітимності влади перебуває в процесі формування дослідницької традиції. Це пов'язано з цілою низкою причин, як чисто наукових, так і історичних. Як було вже відзначено, ця проблема одержала нове звучання в сучасній науці тільки на початку ХХ ст., багато в чому завдяки роботам відомого німецького соціолога М. Вебера, який на підставі досліджень окремих періодів історії виділив основні історичні принципи легітимності влади й дав типологію відносин легітимності, вироблених і відтворених у різні періоди розвитку суспільства. Роботи Вебера були написані в той час, коли європейські країни здійснювали перехід від традиційного суспільства до сучасного й коли демократичні цінності й норми стали

повсюдно витіснити цінності й норми традиційного станового суспільства. У вітчизняній історії цей період був ознаменований бурхливим ростом революційних течій, що потрясають основи монархії [7]. У результаті революцій монархії були повалені, і відкрилися перспективи створення буржуазного суспільства й системи парламентської демократії, але революційний процес на цьому не припинився й пішов далі. У результаті виник новий політичний режим, який заперечував усі попередні традиції й претендував на створення нових традицій, у тому числі й в області створення й відтворення відносин легітимності політичної влади. Всі питання, що ставляться до області політичних відносин у радянський період історії, розглядалися через призму марксистсько-ленінської ідеології, що панувала, але не могла у науковому плані претендувати на об'єктивність аналізу існуючої системи влади й усіяко ігнорувала питання про її легітимність. Саме поняття «легітимність» практично не зустрічається в науковій літературі радянського періоду, хоча проблемі обґрунтування законності й справедливості радянської влади завжди приділялася особлива увага.

Науковий і практичний інтерес до проблеми легітимності в суспільстві реально сформувався тільки в останні роки, коли суспільство збагатилося досвідом переживання радикальної кризи системи. У результаті краху комунізму, завершення існування в умовах несвободи й насильства, істотної деформації політичної влади громадяни змогли переконатися в необхідності радикального відновлення всієї системи влади й, насамперед, державної влади, внесення міцних обмежень на структуру її функціонування, установа над нею постійного цивільного й політичного контролю [11]. У результаті стрімких подій останнього десятиліття в суспільстві народилися дві характерні тенденції: з досвіду потрясінь у суспільстві виникла переконаність у цінності позитивного права й відповідальності держави перед громадянами за його здійснення. Це стимулює в суспільстві потребу в сильній державі й сильній системі політичної влади. У той же час досвід існування в умовах несвободи веде до ідеї волі від насильства й сваволі, що стимулює недооцінку значення влади й забезпечення правового порядку.

У результаті в перехідний період політична влада піддається протилежним тенденціям, що відображається на її дієздатності й ефективності.

Відсутність традиції аналізу й виміру політичної легітимності в попередній період вітчизняної історії наклало свій відбиток на нинішній стан розробки проблеми. Довгий час були відсутні спеціальні дослідження, присвячені цій тематиці. Серед авторів, що звертаються до розкриття сучасних конституційно-правових аспектів проблеми, можна вказати С. Алексєєва, І. Козліхіна, І. Разуваєва, О. Румянцева, Ю. Пивоварова, В. Четверніна, В. Чіркїна. У їхніх роботах в основному представлений теоретико-правовий аналіз розвитку влади, політичних інститутів, конституційного процесу в цілому. Невелика кількість робіт присвячена власне політологічному аналізу сучасних процесів легітимації політичної влади. Серед них можна виділити публікації В. Ачкасова, Г. Белова, Г. Гаджієва, В. Гуророва, В. Зубок, В. Ільїна, Б. Капустїна, І. Клямкіна, В. Коваленко, В. Колосова, В. Крамника, Н. Кудряшова, С. Ланцова, В. Макаренко, Е. Мошелкова, О. Панарїна, Н. Сахарова, Л. Сморгунова, Р. Туровського, Р. Шпакової, А. Шутова, у яких досліджуються теоретичні положення, що розкривають окремі історичні, національно-державні, соціокультурні, психологічні, ідеологічні аспекти проблеми [5]. Дуже цікавими є джерела з історії ліберально-демократичного руху в Україні, що у свою чергу підрозділяються на наукову, науково-популярну, навчальну, публіцистичну, художню літературу. З огляду на тему дослідження особливо цінними виявилися праці М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського, О. Кістяківського, Б. Кістяківського, І. Подолинської, І. Франка та ін.

Аналіз вітчизняних і закордонних досліджень дозволяє зробити висновок, що в цілому відбулося серйозне зрушення в області сучасного комплексного політико-правового аналізу проблеми легітимності стосовно до постсоціалістичного періоду історії. Відбулося визначення головних тенденцій і протиріч, які притаманні сучасним процесам становлення легітимної влади, обґрунтування основних напрямів зміни структури

й джерел легітимності при переході від комунізму до демократії, з'ясування ролі й функцій у цьому процесі еліти суспільства, дослідження об'єктивних і суб'єктивних факторів, що сприяють (перешкоджають) становленню демократичної легітимності в колишніх соціалістичних країнах.

Список використаних джерел

1. Авдийский, В. И. Механизм легитимации государственной власти: историко-теоретическое исследование [Текст] : дисс. ... д-ра юрид. наук : спец. 20.00.01/ Авдийский Владимир Иванович. — СПб., 2002. — 276 с.
2. Ачкасов, В. А. Легитимация власти в постсоциалистическом российском обществе [Текст] : монография / В. А. Ачкасов, С. М. Елисеев, С. А. Ланцов ; Ин-т «Открытое общество». — М. : Аспект-Пресс, 1996. — 357 с.
3. Вебер, М. Избранное. Образ общества [Текст] : пер. с нем. / М. Вебер. — М. : Юрист, 1994. — 704 с.
4. Власть и демократия: зарубежные ученые о политической науке [Текст]. — М., 1996. — 289 с.
5. За сто літ: матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX ст. [Текст] / за ред. М. Грушевського. — Х. ; К., 1934; Общественно-политическое движение на Украине [Текст] : сб. документов : в 2 т. — К., 1963—1964. — Т. 1 (1856—1862 гг.); Т. 2 (1863—1864 гг.); Революционное народничество 70-х годов XIX века [Текст] : сб. документов и материалов : в 2 т. — М., 1964; Крестьянское движение в России в 1870—1880 гг. : сб. документов / под ред. П. А. Зайончковского. — М., 1968; Робітничий рух на Україні (становище та боротьба робітничого класу 1861—1884 рр.) [Текст] : зб. документів і матеріалів / упоряд. А. М. Катренко. — К., 1986.
6. Макаренко, В. П. Власть и легитимация [Текст] / В. П. Макаренко // Россия — США: опыт политического развития (Русско-американский политологический сборник). — Ростов-н/Д., 1993. — С. 127—132.
7. Майер, Г. Демократическая легитимность в посткоммунистическом обществе: концепции и проблемы [Текст] / Г. Майер // Легитимность и легитимация власти. — СПб. : Парус, 1995. — 274 с.
8. Нечипоренко, В. О. Філософсько-правовий аналіз легітимації правової держави [Текст] : автореф. дис. ... канд. філос. наук / В. О. Нечипоренко. — К., 2003. — С. 9.
9. Рябов, С. Г. Легітимація влади як соціально-філософська проблема [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філос. наук / С. Г. Рябов. — К., 1997. — 33 с.

10. Сердюк, В. А. Легітимність влади як один із її основних атрибутів [Текст] / В. А. Сердюк // Юрид. Україна. — 2006. — № 11. — С. 10–15.
11. Скиперских, А. В. Легитимация и делегитимация постсоветских политических режимов [Текст] : монография / А. В. Скиперских ; Елецкий гос. ун-т им. И. А. Бунина. — Елец, 2006. — С. 352.
12. Шипілов, Л. В. До юридичного розуміння легітимації влади [Текст] / Л. В. Шипілов // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2003. — № 1. — С. 185–193.

Стаття надійшла 8 серпня 2014 р.

Л. К. Байрачная

ЛЕГИТИМНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ: ИСТОРИОГРАФИЯ ВОПРОСА

Статья посвящена исследованию определения теоретико-методологических оснований легитимности государственной власти, их анализу, который связан с изучением основных подходов рассмотрения вопросов о становлении, функционировании и путях совершенствования механизма легитимации государственной власти в зарубежной и отечественной литературе.

Ключевые слова: государственная власть, легитимность государственной власти, политическое и юридическое бытие власти.

L. K. Bairachna

LEGITIMACY OF THE STATE POWER: HISTORIOGRAPHY OF THE QUESTION

The study focuses on one of the most urgent problems of modern political and legal process — the legitimacy of political power. Scientists' interest in this topic is dictated primarily by dramatic structural, economic and political changes in former socialist countries, which, after decades of social experiment return to the basics of modern society, is restoring its traditional structure.

The aim of the study is to determine the theoretical and methodological foundations of legitimacy of the government, their analysis is associated with the study of the main approaches to consideration of the issues of formation, functioning and ways of improving the mechanisms of legitimation of state authority in the foreign and domestic literature.

In European and American political science questions of legitimacy of power have a stable research tradition. In recent decades hundreds of foreign political

and legal science papers devoted to this topic have been published. They disclose in sufficient details its theoretical, methodological and historical aspects. But most of these works were written on the basis of the analysis of tradition and experience of Western European and North American societies. In this regard, in modern political science there is a certain shortage of works devoted to the issues of legitimacy of power applied to the countries of Eastern Europe and Ukraine, especially related to the current, to a certain extent unique, period of their development.

The problem of legitimacy of power has a long tradition in European political philosophy, although the conceptual apparatus of research developed mainly in the last century. In classical philosophy of ancient Greece the problem was mentioned in the context of seeking of regulatory policy framework in an effort to overcome the contradictions between power and violence, law and morality, in the pursuit of truth, justice, harmonious unity of society, creating the concept of the ideal state and ideal of the board. During Middle Ages in Western Europe it manifested in the confrontation of secular and ecclesiastical power. During Modern Times and formation of secular political science socio-legal bases and sources of legitimation of power were disclosed. At the turn of XVIII–XIX centuries, when in Europe the restoration of the Bourbon monarchy and the recognition of the illegal government of Napoleon were discussed, the topic gained practical political significance. In the middle of XIX century, the problem of legitimacy as the legality of the board became one of the most important in legal science, especially German, and was primarily concerned with the creation of the theory of constitutional state.

In the XX–XXI centuries deepening of differentiation between political and legal existence of power occurs. By virtue of the processes of modernization of society, inclusion of huge masses in the political process, power relations become more complex in its content and therefore form the necessity for further analysis of the problem.

Keywords: *government, the legitimacy of the government, political and legal existence of power.*